

УДК: 321.01:342.228 (303.01)

Е.В. МАМОНТОВА

СИМВОЛ ЯК СКЛАДОВА ПОЛІТИКО-УПРАВЛІНСЬКИХ ПРАКТИК: СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

Мамонтова Елла Вікторівна – доктор політичних наук, доцент кафедри регіональної політики та публічного адміністрування Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

Аналізуються здобутки провідних представників структурного функціоналізму у дослідженні символу як інструменту політико-управлінських практик. Обґрунтовується теза про те, що саме з подачі структурного функціоналізму у сучасному політологічному дискурсі символ набуває ознак структурного елемента політичної системи, який виконує функцію підтримки її цілісності та забезпечує її стійкість.

Ключові слова: символ, політична функція, соціальна взаємодія, соціальна структура, культура, структурний функціоналізм.

Анализируются наработки ведущих представителей структурного функционализма в исследовании символа как инструмента политико-управленческих практик. Аргументируется тезис о том, что именно с подачи структурного функционализма в современном политологическом дискурсе символ обретает характеристику структурного элемента политической системы, который выполняет функцию поддержки ее целостности и обеспечивает ее стойкость.

Ключевые слова: символ, политическая функция, социальное взаимодействие, социальная структура, культура, структурный функционализм.

The developments of lead representatives of structural functionalism in study of symbol as an instrument of political-administrative practices are analyzed. It is argued the thesis, that it is just with the presentation of the structural functionalism in modern political science discourse the symbol acquired the characterization of the structural element of political system, whereas it serves as a support for system integrity and ensure its stability.

Keywords: symbol political function, social interaction, social structure, cul-ture, structural functionalism.

© Е.В. Мамонтова, 2012

Постановка проблеми. Як предмет інтелектуальної рефлексії символ має тисячолітню історію. Виявлення смислових навантажень та сфер вживання понять «символ» та «символічне» у науковому дискурсі дозволило нам відокремити два періоди процесу формування теоретико-методологічного арсеналу дослідження місця та ролі символу у становленні моделей політичної організації суспільства: філософський (V ст. до н.е. – сер. XIX ст.) та емпіричний (сер. XIX ст. – поч. XXI ст.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Беручи до уваги надзвичайно високий евристичний потенціал філософії у з'ясуванні онтологічного статусу символу як складової соціально-політичної реальності, відзначимо, що саме філософські інтерпретації символу склали теоретичну базу дослідження символічного виміру політики. В свою чергу, джерелом методологічного підґрунтя наукових пошуків ресурсного потенціалу символу як феномена політичного життя стали доробки міждисциплінарного дискурсу, який розгорнувся з подачі «нової науки про суспільство» (Дж.Віко) і, починаючи з другої половини XIX ст., охопив широке коло емпіричних напрацювань, здійснених у рамках соціології (М.Вебер, Е.Дюркгейм, О.Конт, Л.Морган, Г.Спенсер та ін.), антропології (Ф.Боас, К. Гірц, М.Мід, Е.Тайлор, Л.Уайт та ін.), аналітичної психології (З.Фрейд, Е.Фромм, К.Г.Юнг та ін.), культурософії (Е.Касіер, Г.Коген, О.Шпенглер, К.Ясперс та ін.), герменевтики (Г.Гадамер, П.Рікер та ін.), феноменології (Е.Гуссерль, О.Лю-

сев, П.Флоренський та ін.), семіотики (У.Еко, Ю.Лотман, Ч.У.Морріс, Ч.Пірс та ін.), структуралізму та постструктуралізму (Р.Барт, Ж.Лакаан, К.Леві-Стросс, Е.Ортіга, М.Фуко та ін.).

Не менш змістовні доробки у сфері дослідження політико-управлінського потенціалу символу було напрацьовано у межах соціетального напрямку сучасного гуманітарного знання, що зосередив увагу на висвітленні комунікативного та регулятивного аспектів соціальних відносин. Сьогодні, коли у межах політичної теорії формується самостійний напрямок дослідження символічного зрізу політики (В.Бушанський, Б.Дубін, К.Завершинський, А.Майа, Т.Мейер, Д.Місюров, В.Полянська, В.Попов, С.Поцелуєв, Г.Почепцов, В.Соловйов), становлення його теоретико-методологічних підвалин не може відбутися без залучення напрацювань таких наукових шкіл, як утилітаризм (Дж.Міль, А.Сміт та ін.), прагматизм (Ч.Пірс, У.Джеймс та ін.) структурний функціоналізм (І.Льюїс, Б.Малиновський, М.Мосс, У.Уорнер та ін.), теорія соціального обміну (П.Блау, Дж. Хоманс та ін.), символічний інтеракціонізм (Г.Блумер, М.Кун, Дж.Г. Мід, Т.Шибутані та ін.). Серед них особливе місце посідає структурний функціоналізм - наукова течія, що надає можливість визначити природу та зміст, а значить й виявити закономірності та передбачити варіанти моделей структурування відносин у координатах «індивід – суспільство – держава».

Мета дослідження. Аналіз здобутків провідних

представників структурного функціоналізму на шляху дослідження символу як складової політико-управлінських практик.

Виклад основного матеріалу дослідження. Школа структурного функціоналізму пройшла досить тривалий шлях розвитку, черпаючи ідеї у теоретико-методологічному арсеналі утилітаризму, прагматизму та культурної антропології – вчень, кожне із яких висунула власну версію місця та ролі символу у життєдіяльності соціального організму.

Так, у межах економічного та етичного утилітаризму було закріплено принцип оцінки явищ відповідно до їх корисності та вигідності як засобів досягнення певної мети. Зокрема, згідно з економічною версією утилітаризму, розробленою А.Смітом, людина раціонально прагне максимально збільшити сукупність своїх матеріальних благ у процесах ринкового обміну, заради чого примушена постійно калькулювати максималізацію вигід та мінімалізацію витрат у ситуації, коли, у конкретних економічних обставинах, її особисті цілі та інтереси протистоять цілям та інтересам інших індивідів. Приміром на макроекономічному рівні узгодження (баланс) цих атомарних інтересів такої «економічної людини» відбувається через безперервну роботу «незримі руки ринку». Як бачимо, А.Сміт намагається пояснити, що найефективнішим важелем розподілу ресурсів у суспільстві є егоїзм. В етичній версії утилітаризму І. Бенґама та Дж. Міля поведінка людини трактується через її природне прагнення до отримання задоволення та уникнення страждань. Відштовхуючись від розуміння етичної антитези «добро – зло» як протиставлення «насолоди» «стражданню» утилітаризм характеризує ідеальну державу як таку, де задоволення повинно значно перевищувати страждання. А введений І. Бенґамом принцип «якомога більше щастя для якомога більшої кількості людей», де щастя розуміється як задоволення, згодом стане загальною метою усіх теоретиків та практиків утилітаризму, незважаючи на певні розбіжності у їх поглядах.

Утилітаристські погляди на механізми соціальної взаємодії, що приводяться в дію принципом задоволення потреб, згодом переосмислені прагматизмом Ч.С. Пірса та У. Джеймса, стали відправною точкою розвитку теорії соціального обміну.

Поряд з утилітаризмом теоретичні уявлення про природу соціального обміну та його мотиви значно поширив і функціоналістський напрямок у дослідженнях соціальної природи символічного. Він базується на класичній установці антропологічної парадигми, яка виявляє зв'язок феноменів культури з основними потребами людини. В основу структурно-функціонального методу покладено принцип системного дослідження соціальних явищ і процесів як структурно розчленованої цілості, в якій на кожний елемент покладено конкретне функціональне призначення.

Так, функціональна етнографічна школа (І.Льюїс, Б.Маліновський, М.Мосс, А.Р.Редкліфф-Браун та ін.) розглядає культуру не як механічне поєднання окремих автономних частин, а як сис-

тему «інститутів» (норм, звичаїв, вірувань, міфів, символів, мистецтва, релігії, моралі тощо), які призвані виконувати необхідні соціальні й політичні «функції». Для функціоналізму характерним є холістський підхід: поломка будь-якої функції призводить до руйнування соціального організму в цілому. Зв'язок індивідів як членів групи, з позицій функціоналізму, реалізується через взаємодію всіх ланок соціального ланцюга – речей, слів та дій. При цьому слова та дії є значеннями, які існують у широкому соціальному контексті, взаємопосилують та взаємодоповнюють один одного і, тим самим створюють єдину гармонійну соціальну цілісність. Саме «акцент на взаємозалежності соціальних феноменів надає нам можливість більш глибокого розуміння динаміки соціального життя», – зазначає І. Льюїс [1, с.20].

Отже, з точки зору функціоналізму, суспільство породжує культуру, яка стає головним механізмом або засобом соціальної інтеракції, а не є результатом, як таким [1, с.19]. А функціональність культури, у свою чергу, полягає в тому, що вона прямо або опосередковано задовольняє потреби людини. Таким чином, символ, як породження культури, стає інструментом утворення (конструювання) політичного порядку.

Розглядаючи культуру як «соціальну спадщину», Б.Маліновський запропонував інституційний підхід до аналізу суспільства, політики та культури. Відмовившись сприймати соціум як упорядковане розташування окремих частин з характерними для кожної з них рисами, вчений акцентує увагу на виявленні та поясненні цього порядку. Останній «складається із відносин між особистостями, які регулюються загальним організмом прав та обов'язків, що визнаються всіма членами групи» [2, с.8-9].

Б.Маліновський стверджував, що у культурі не може бути нічого зайвого, випадкового. Якщо певний звичай постійно відтворюється, це означає, що у ньому є потреба. На думку вченого, ми вважаємо його шкідливим або безглуздим тільки тому, що не знаємо, яким чином він пов'язаний з іншими культурними явищами (див.: [3-6]). При цьому Б.Маліновський переконливо доводить, що суспільні, культурні та інституційні процеси є взаємопов'язаними: «Практично жоден елемент матеріальної культури неможливо осмислити, якщо звертатися до одного тільки індивіда, адже повсюди, де відсутньою є співпраця, - а знайти такі випадки не просто, – існує хоча б один важливий тип співпраці, якій полягає у продовженні традиції [6, с.684].

Вивчаючи різноманітні культурні інституції, Б.Маліновський визначає генетичний взаємозв'язок міфа та символу. Він доводить, що міф – не просто сповідь, а дійсність, що проживається. У первісній культурі функція міфа перш за все полягає у забезпеченні та укріпленні суспільної моралі, у формуванні та встановленні зразків моральних цінностей. Разом з міфом символ пов'язаний з традицією, спадковістю культури, з взаємовідносинами між поколіннями. «Функція міфа - соціальна. Він служить «матрицею» соціаль-

ного порядку та зводом прикладів моральної поведінки» [4, с.281].

У своїх програмних роботах [3-6] Б. Маліновський формулює основні «аксіоми функціоналізму»: 1) за своєю сутністю культура є інструментальним механізмом, за допомогою якого людина може краще справлятися з тими специфічними проблемами, які ставить перед нею навколишнє середовище у ході задоволення нею своїх потреб; 2) культура є системою, в якій усі її складові - об'єкти, дії та установки, є засобами для досягнення певної мети; 3) культура є цілісністю, в якій усі елементи є незалежними; 4) усі об'єкти, види діяльності та установки є організованими для вирішення життєво важливих завдань формі інститутів (родина, клан, громада тощо). Дана організаційна структура створює підґрунтя для економічної кооперації, політичної, правової та освітньої діяльності; 5) з динамічної точки зору, тобто як рід діяльності, культура може бути проаналізована у різних аспектах, таких, як освіта, соціальний контроль, економіка, система знань, вірувань, мораль, а також, як засіб творчої та художньої діяльності.

Отже, слідуючи дослідницькій логіці Б. Маліновського, культурний процес, якщо його розглядати з точки зору конкретних виявлень, завжди включає людський фактор, який визначає співвідношення різних видів діяльності між собою. Причому, люди організують культурні елементи, вступаючи у взаємодію один з одним вербально або через символічні дії. Культурні елементи, людські групи та системи символів – ось три складові частини культурного процесу [5, с. 6-122].

Розвиваючи теорію потреб індивіда, Б. Маліновський наголошує, що існують потреби трьох типів: базові, що реалізуються на фізичному рівні (1), похідні, до яких відносять потреби у розподілі їжі, праці та захисті, а також в регуляції репродукування та у соціальному контролі (2), та інтегративні потреби, під якими розуміють потреби у психологічній безпеці, соціальній гармонії, цілях та перспективах життя, системі пізнання, нормах, законах, моралі, релігії, міфології, мистецтві тощо (3). У межах трьох головних потреб індивіда кожний аспект культури має свою функцію. Адже культура не містить непотрібних нікчемних елементів. Таким чином, за Б. Маліновським, символ як елемент культури водночас є невід'ємною складовою соціетальних процесів та служить інструментом реалізації інтегративних потреб людини та суспільства в цілому.

Серед тих, хто на матеріалі первісних суспільств звертається до вивчення символічної природи соціальної взаємодії, особливе місце займає А.Р. Редкліфф-Браун. У своїх численних працях він формулює питання про те, яким є механізм, покладений в основу самоідентифікації соціальної групи з певним набором емблем або символів. Намагаючись розв'язати його, створює теорію соціальної структури як мережі соціальних відносин, що включають стійкі соціальні групи, соціальні категорії, класи та соціальні ролі. При цьому передбачається, що кожна соціальна структурна система має органічну природу, функціонує у режимі

автопідтримки і є гомеостатичною, гармонічною функціональною одиницею. Отже, головними принципами існування соціальної групи, за А.Р. Редкліффом-Брауном, є взаємозв'язок та взаємозалежність.

Дослідники спадщини британського функціоналіста зазначають, що запропонована ним теорія соціальної структури водночас є й «інклюзивною теорією культури» [7, с. 38-40]. Згідно з її головними положеннями відокремимо у контексті нашого дослідження, такі:

а) усі норми, цінності, почуття, ритуали стоять над людиною і їхня мета полягає в тому, щоб скріплити суспільство. Як живий організм існує тільки за умов того, що усі його елементи виконують певні функції, суспільство будується на структурі взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих елементів;

б) соціальну систему складають «структури» та «дії». «Структури»- це стійкі моделі, за допомогою яких індивіди здійснюють відносини між собою та з навколишнім середовищем. Вони складаються у результаті соціальної взаємодії та норм, що регулюють соціальні відносини. Функція усіх структурних елементів полягає в тому, щоб робити свій внесок у підтримку соціальної солідарності та стійкості соціальної системи, зокрема й функція символів;

в) спільне існування передбачає функціонування членів суспільства у межах певної соціальної структури. Функція кожного різновиду «дії» полягає у вирішенні тих чи інших соціально значущих завдань та підтримці структурної спадкоємності;

г) інституції – це стійкі форми, за допомогою яких протікає соціальне життя індивідів. Функція кожної інституції полягає у рішенні конкретного соціального завдання, в задоволенні конкретної базової потреби, в реалізації групових інтересів;

д) звичаї, ритуали, моральні норми, символи розглядаються як регулятори поведінки людей і такі, що мають ключову роль у культурі. Вони визначаються як культурні механізми та механізми контролю по відношенню виконання окремих функцій, що є значущими з точки зору задоволення життєво значущих потреб людей або підтримки їх спільного існування [8-9].

Окрему сторінку у вивченні суспільства з позицій структурного функціоналізму відкрив Т.Парсонс. Положення його теорії соціальних систем згідно яких: а) основними структурними елементами соціальної системи виступають не інституції, а цінності та норми; б) головним механізмом функціонування системи, яке проявляється в адаптації та інтеграції складових системи, регуляції її внутрішніх прихованих напруг та цілепокладанні й ціледосягання, є соціалізація індивіда через засвоєння цінностей та норм; в) форми девіації виправляються та можуть бути подоланими за допомогою соціального контролю, – цілком можна перенести у площину дослідження систем символічних. Не випадково, у теорії дії Т. Парсонс ключову увагу приділяє саме онтології символу. Результатом його розробок стала побудова ієрархії символічних систем, складена з когнітивних,

експресивних і оціночних символів, пов'язаних із відповідними мотиваціями дії. Це дозволило досліднику поєднати символ із структурою та дією [10, с.86]. Поєднавши системний підхід Т. Парсонса із методом А.Р. Редкліффа-Брауна, заснованим на вивченні примітивних суспільств, дослідження «символічних систем», їх походження та функцій у сучасному суспільстві здійснив У.Л. Уорнер. У роботі «Живі та мертві» він доводить, що символічні системи у самому широкому розумінні служать для адаптації індивідів, регуляції їх поведінки,

інтеграції на самих різних рівнях, репрезентації групових та колективних уявлень, відтворення соціальних структур та мереж відносин [11].

Висновки. Таким чином, екстраполюючи дані спостереження у площину теорії політики, можна відзначити, що, завдяки здобуткам провідних представників школи структурного функціоналізму у сучасному політологічному дискурсі, символ набуває ознак структурного елемента політичної системи, який виконує функцію підтримки її цілісності та забезпечує її стійкість.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Lewis I.M. Social Anthropology in Perspective. The Relevance of Social Anthropology / I.M. Lewis. – Cambridge. University Press, 1976. – 408 p.
2. Mair L. An Introduction to Social Anthropology / Lucy Mair. – Oxford: Clarendon Pr., 1972. – 322 p.
3. Малиновский Б. Избранное: Динамика культуры / Б. Малиновский; пер. с англ. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2004. – 960 с.
4. Малиновский Б. Магия. Наука. Религия / Б. Малиновский; пер. с англ. – М.: Рефл-бук, 1998. – 290 с.
5. Малиновский Б. Научная теория культуры / Б. Малиновский; пер. с англ. – М.: ОГИ, 2005. – 184 с.
6. Малиновский Б. Функциональный анализ / Б. Малиновский // Антология исследования культуры; ред. С.Я. Левит. – СПб.: Университетская книга, 1997. – С. 681-702.
7. Jenks Ch. Culture / Chris Jenks. – L., N.Y.: Routledge, 2004. – 192 p.
8. Редклифф-Браун А.Р. Метод в социальной антропологии / А.Р. Редклифф-Браун; пер. с англ. – М.: Канон-Пресс-Ц, 2001. – 416 с.
9. Редклифф-Браун А.Р. Структура и функция в примитивном обществе. Очерки и лекции / А.Р. Редклифф-Браун; пер. с англ. – М.: Изд. Фирма «Вост. лит-ра» РАН, 2001. – 304с.
10. Кармадонов О.А. Роль и место символа в социологии Толкотта Парсонса / О.А. Кармадонов // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2004. – Т. VII, № 3. – С. 73-88.
11. Уорнер У.Л. Живые и мертвые / У.Л. Уорнер; пер. с англ. – СПб.: Университетская книга, 2000. – 672 с.